

Is de Evangelische Beweging fundamentalistisch? Een nieuwe kijk op de interpretatie van het evangelisch erfgoed.

Lezing Pieter Boersema. ETF Heverlee Conferenties. 24 april 2010.

1. Inleiding

Elk jaar kent Vlaanderen een Erfgoeddag, zo ook morgen. Eigenlijk een interessant fenomeen om te zien hoe de mensen worden opgeroepen om een kijkje achter de schermen te nemen bij monumenten waar we meestal gewoon aan voorbijlopen, ze horen bij het stads- en landschap. Maar de Vlaamse regering en de samenwerkende organisaties zien het belang om via het erfgoed de band met het verleden vast te houden. In 'van Dale Groot woordenboek' lezen we dat de figuurlijke betekenis van erfgoed is: "De geestelijke of culturele nalatenschap van een voorganger, een vroeger geslacht, veelal beschouwd als het eigene van een cultuur". De vraag dringt zich nu aan ons op of we deze 'definitie' ook kunnen toepassen op het 'Evangelische erfgoed'. De eerste gedachte is misschien dat het gebouw van de ETF, als voormalig Jezüieten Seminarie en Bibliotheek, de samenvatting is van het nog jonge erfgoed van de Evangelische Beweging' (EB). Maar als het gaat om het 'geestelijke nalatenschap van voorgangers' krijgen we een meer herkenbaar perspectief. Als ik mensen uit de EB vraag naar wat zij historisch belangrijk vinden komen al snel de verhalen los over de pioniers, misschien beter genoemd de kerkplanters, die er veel voor over hadden om de boodschap van het Evangelie te vertellen en op welke manier deze boodschap in 'vruchtbare aarde' viel en mensen veranderde. De verhalen over de geschiedenis van de EB in de vorige eeuw zijn ook nu nog vaak ankerpunten voor hun geloof. Je ziet zo voor je ogen een 'geestelijk gebouw' verschijnen met als thema's 'de Bijbel als richtsnoer voor het leven' en 'verlossing alleen door genade' en waarbij ze benadrukken dat Jezus Christus de hoeksteen van dit gebouw is. Een beweging die zichzelf geestelijk verfrissend vindt (revitalisatie) en weerstand biedt tegen de secularisatie, de normvervaging in de samenleving, een protestbeweging. Als we echter ter rade gaan bij de media over dezelfde periode krijgen we een heel ander geluid te horen, de EB wordt vaak als een fundamentalistische beweging getypeerd. De vraag die we nu in deze lezing willen beantwoorden is of we dit zogenaamde Evangelisch Fundamentalisme kunnen verbinden aan het Evangelische erfgoed en zo een andere betekenis kunnen geven aan het Fundamentalisme.

2. Fundamentalisme als containerbegrip.

De term 'Fundamentalisme' is bepaald geen academisch begrip maar wordt wel erg vaak gebruikt in de media, in debatten en bij persoonlijke gesprekken. De term is vooral de afgelopen 10 jaar weer sterk in de belangstelling gekomen en dan gaat het vaak om moslim extremisme. Er zit een gevoel van 'angst en afkeer' bij het uitspreken van deze term. De kenmerken die dan genoemd worden zijn bijvoorbeeld het 'volgen van de leider' en 'de religie is normgevend voor het dagelijkse leven'. Interessant in dit verband is te noemen dat de term 'Fundamentalisme' voor het eerst gebruikt werd bij de EB in de USA aan het begin van de 20ste eeuw. De naam werd ontleend aan een negentigtal brochures die de 'Fundamenten van het christelijk geloof'¹ werden genoemd. Deze werden geschreven tegen de sterke invloed van de theologische vrijzinnigheid in de kerken die veel 'fundamentele

¹ Een goede samenvatting hiervan staat in de uitgave van R.A. Torrey, *The Fundamentals. The Famous Sourcebook of Foundational Biblical Truths*. Charles Feinberg (1990) heeft hiervan een revisie gemaakt die is samengevat in 64 artikelen. Deze uitgave staat onder verantwoording van Biola University, CA.

waarheden' ter discussie stelden. De kern van dit verhaal was dat voor het overleven van de protestantse kerken in Amerika het van essentieel belang is dat de Bijbelse fundamenten weer opnieuw genoemd moesten worden in het licht van de maatschappelijke ontwikkelingen aan het begin van de twintigste eeuw. Het was een hele waaier van onderwerpen zoals 'Schriftkritiek', 'inspiratie' van de Bijbel door de Heilige Geest, 'Zending en Evangelisatie'. Deze brochures gaven een hele discussie in het protestantse gedeelte van de USA. Het liep zelfs uit op confrontaties zoals het welbekende 'Apenproces' in 1925 in Tennessee waarbij de vraag was of de Darwinistische Evolutieleer op de middelbare scholen het uitgangspunt van onderwijs moest zijn of niet. Dit proces werd door de Evangelicals verloren en Packer² geeft dit moment aan als het uit elkaar groeien van de 'Bijbelgetrouwen' en de 'Vrijzinnigen'. Belangrijk voor vandaag is de bestudering van deze ontwikkeling omdat, zoals de historicus Mark Noll³ het noemt, deze periode leerzaam is voor het onderkennen van de huidige discussies. De periode 1900 tot aan 1935 noemt Noll de terugtrekking in het 'Fortress of Faith'. Het is de 'waterscheiding' tussen de methoden van Bijbelwetenschap in de USA. De EB trekt zich daarbij terug uit het academische debat. Als redenen daarvoor worden als interne oorzaak genoemd de structuur van het evangelische geloof en de reactie op het academische werk⁴. Als externe oorzaak de opkomst van de moderne universiteiten. Het einde van deze discussie was het elkaar niet meer willen begrijpen door het vasthouden aan de eigen overtuigingen zonder dialoog. De Evangelicals benoemden het werk van God in de geschiedenis als overtuigend argument, maar dit was niet te begrijpen voor hen die de Heilige Geest niet kennen. De Vrijzinnigen verklaarden de evangelicals als ouderwets en niet meer mee met de wetenschappelijke ontwikkelingen⁵. Je zou kunnen zeggen 'ze leefden nog in de tijd van voor de Verlichting'. We herkennen hierin de huidige discussie als het gaat over het Fundamentalisme.

3. Erfgoed moet gelezen worden in de context.

We komen nu weer terug bij de vraag in hoeverre het fundamentalisme iets te maken heeft met het EB erfgoed. Als we kijken naar de functie van het culturele erfgoed zien we dat de media dit ook gebruikt om de verschillen te benoemen. "Kijk naar wat wij hebben, wat onze wortels zijn", en iets van deze roem uit de 'Gouden Eeuw' straalt af op de publieke erfgenamen. Trots zijn op je land. Je zou kunnen zeggen dat het grensmarkerend werkt tussen 'Wij' en 'Zij', zie bijvoorbeeld de discussie dat de moslim migranten niet passen in de Europese cultuur. Deze manier van interpretatie is een vorm van populisme die eigenlijk niet

² J.I. Packer *Fundamentalisme en het Woord van God*. 1996, Novapres. Oorspronkelijke titel: '*Fundamentalism' and the Word of God*.

³ Mark A. Noll. *Between Faith and Criticism. Evangelicals, Scholarship, and the Bible in America*. 1991, Baker Books.

⁴ Als samenvatting noemt Noll de volgende nieuwe elementen in de wereld van de Bijbelwetenschap waar de E.B. niet in mee ging / kon gaan. Te weten: 'Professionalization involved at least the following commitments: 1) rigorous inquiry; 2) specialized study; 3) orientation to academic peers instead of the general community; 4) a German model of scholarship stressing scrupulous objectivity; 5) a commitment to science in organic, evolutionary terms instead of mechanical, static ones; and 6) an iconoclastic, progressive spirit' (1991: p. 33). Interessant bij deze opsomming is dat er verschillende overeenkomsten te zien zijn tussen deze periode en de periode van de huidige eeuwwisseling. Een aantal van deze verschillende genoemde aspecten bij de benadering van de bijbelwetenschap kan soms ook nog vandaag een verwijdering geven tussen de E.B. in het algemeen en de academische instellingen.

⁵ Voor meer gedetailleerde informatie verwijs ik naar mijn proefschrift hoofdstuk 8, Is de E.B. een Fundamentalistische stroming? In: Pieter R. Boersema, *De Evangelische Beweging in de Samenleving. Een antropologisch onderzoek naar religieuze veranderingen in de Evangelische Beweging in Vlaanderen en Nederland gedurende de periode 1972 – 2002*. Katholieke Universiteit Leuven. pp. 235 – 263.

verder komt dan een eendimensionale visie op je cultuurgeschiedenis, je kunt het zien als een vorm van mythologisering. We moeten dit niet direct verwerpen want deze methode kan zeer functioneel zijn in het behouden van een monocultuur. Maar vanuit een geschiedkundige reflectie op het erfgoed staan we niet alleen stil bij de schoonheid van het bouwwerk, maar wordt hierbij ook meerdere contexten betrokken uit de tijd waarin het gebouw is opgetrokken en heeft gefunctioneerd. We benoemen dan ook de negatieve momenten zoals de conflicten tussen de bouwheren en het werkvolk en de verschillende belangen die met elkaar in confrontatie kwamen en waarbij er winnaars en verliezers waren. Maar door deze te benoemen krijgen we een beter inzicht in de waarde van het erfgoed en krijgt het ook een functie in de vertaling naar je culturele kenmerken van vandaag wat ook niet een paradijselijke situatie is.

Maar als de tegenpartij de discussie verplaatst naar stereotyperingen zoals het gebruik van de term 'Fundamentalisme' compleet met niet uitgesproken gevoelens, is de reactie voorspelbaar om daarin je terug te trekken en het als een geuzennaam te gebruiken. "Wij hebben tenminste Bijbelse fundamenten en meer behoeven we ook niet te hebben, het doel van ons leven is uiteindelijk de eeuwigheid". Bij deze reactie zie je dan dat het element van contextuele interpretatie wegvalt en worden de uitspraken uit de 'Gouden Eeuw' als normerend gezien. Ongemerkt wordt daarmee de waarde van de oude uitspraken geminimaliseerd als we deze uitspraken niet verbinden met de specifieke context die deze uitspraak heeft opgeroepen en welke waarden daarbij een rol speelden. Tenminste als je niet los wil komen te staan van de huidige samenleving.

4. Erfgoed, de waarden en bijbehorende normen.

In de inleiding stelden we de vraag wat nu als erfgoed van de EB kan worden beschouwd, wat noemen we nu als kenmerken van dit erfgoed? Als we vanuit de 'interne' uitspraken van de EB, hoe zij zelf het Fundamentalisme ervaren, dit verbinden met de 'externe' observaties en we daar een meer fenomenologische omschrijving van geven, kunnen we tot een volgende samenvatting van 5 kenmerken komen⁶.

- a. De Bijbel is de enige betrouwbare bron voor de waarheid, deze moet letterlijk worden verstaan en is niet met zichzelf in tegenspraak.
- b. Een protest tegen de normvervaging in de seculiere samenleving en de oproep om terug te keren naar de oude christelijke (bedoeld wordt vaak de Bijbelse) waarden en normen.
- c. Een hechte sociale groep met aandacht voor een gezinssamenstelling met patriarchale eigenschappen. In de kerkgemeenschap is het gezag van de voorganger/oudste van belang.
- d. Een sterke 'zwart-wit' visualisatie in de zin van 'verloren' versus 'behouden' die oproept tot bekering (evangelisatie).
- e. De mensen leven in een directe relatie tot God in de betekenis dat ze God ervaren als immanent, dat wil zeggen inwonend.

De vraag die we ons hierbij kunnen stellen is of het hierbij gaat om waarden of normen. Ik gebruik nu deze tweedeling in de zin van de waarden als de waardevolle basiselementen van de cultuur en de normen als de voorgeschreven invulling van het menselijk gedrag. Waarden zijn dan meer divergerend en de normen convergerend. Ik bedoel hiermee dat de waarden basiselementen zijn die in de normering de grenzen van de daarbij behorende regels aangeven. Zoals bijvoorbeeld de waarde dat de Bijbel Gods openbaring is die ons leert leven

⁶ Boersema, 2004: 249, 250.

tot eer van God. De norm daaraan verbonden is dat belangrijke teksten in de Bijbel letterlijk verstaan moeten worden. We kunnen zeggen dat waarden redelijk abstract zijn maar dat normen veel duidelijker aan te geven zijn. Normen kunnen veel beter werken als grensmarkering tussen 'wij' en 'zij'. Zo kunnen micro ethische normen functioneren als een soort sjibbolet die staan voor een grotere waarde zoals de uitspraak 'schild en vriend' in de tijd van de Guldensporenslag in 1302. Voor de EB zie ik daarin bijvoorbeeld het debat over abortus en euthanasie. Het staan voor normen kan dan voor de eigen groep positief gezien worden als staande op je fundamenten, de goede fundamentalist. Voor de buitenwacht gaan deze normen niet verbonden worden met de achterliggende waarden maar ze zien deze normen dan als waarden van de EB. Dit kan gemakkelijk weer reactie geven als de EB de context van de uitspraken gaat vergeten en het ook zelf gaat zien als de fundamentele waarde van de EB. Normen worden dan een ideologisch erfgoed.

5. De vertaling van het geestelijke erfgoed naar vandaag.

We komen nu tot de vraag of het Evangelische erfgoed synoniem is met het Fundamentalisme. We hebben hierboven laten zien dat het voorstaan op je Fundamenten niet altijd op de juiste manier geïnterpreteerd wordt door de buitenwacht. Maar ook zelf kun je vervallen in de gemakkelijke oplossing om de besproken normen dan als het eigene van de beweging te zien. Het is dan als in een schilderij over de Guldensporenslag waar het gaat over het treffen tussen de Vlaamse cultuur van de middenklasse en voetvolk tegenover de Franse cultuur van de adel, de dragers van de gouden ruitersporen, maar dan alleen wordt uitgelegd als een 'taalslag'.

Soms kan het helpen om de aloude waarden kort en krachtig te formuleren zonder te veel tekst die meteen de interpretatie gaat geven. Ik denk nu aan de protestantse waarden als '*Sola Scriptura*', '*Sola Gratia*' en '*Sola Deo Gloria*'. Deze waarden vragen elke keer weer opnieuw op welke manier ze vertaald moeten worden in een steeds veranderende context. Je beseft dan weer dat het gaat om de relatie tussen God en de mensen. Deze drie waarden geven dan ook aan dat God geheel anders is als de mens, maar wel zichtbaar is in het werk van mensen. Dit is een belangrijke exercitie voor de Evangelische kerken om haar geestelijk erfgoed weer opnieuw te vertalen en niet te blijven staan bij gebeurtenissen uit het verleden. Juist omdat de EB zich niet richt op traditie en rituelen als erfgoed, maar vooral de geestelijke waarden zoals het Bijbelse Woord en het getuigenis van Jezus, ligt hier een belangrijke taak om deze geestelijke waarden elke keer weer opnieuw te vertalen naar de huidige dag. Je zou dan kunnen spreken over de interpretatie van het evangelisch erfgoed als een ideologische constante. De fundamenten van het geestelijke huis blijven het uitgangspunt voor de interpretatie naar de specifieke context, waar de Bijbelverhalen zelf ook het voorbeeld *par excellence* in zijn. Deze nieuwe contextuele aanpassingen zijn dan de variabele waarden van zingeving en getuigenis, een vertaald erfgoed. Deze variabele waarden kunnen 'gelezen' worden door de buitenstaander omdat ze beter aansluit bij de maatschappelijke context van het moment. En dat zal ook de interpretatie van het getuigenis een verdieping kunnen geven door een verbinding te maken met de constante, niet opgeefbare waarden. Een erfgoed met inhoud.